

пределах незначительных расстояний и привычного климата, а также одновременно расширить свой кругозор. С идеологической точки зрения развитие внутреннего туризма – это формирование гражданских позиций человека, осознающего и знающего культуру своей страны.

Список использованных источников: 1. Зялены партал. – [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: <http://greenbelarus.info/articles/> (Дата доступа 31.01.2019); 2. Программа ЮНЕСКО «Человек и биосфера». – [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: <http://unesco.ru/> (Дата доступа 1.02.2019); 3. Belarus. Официальный сайт Республики Беларусь. Березинский биосферный заповедник – [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: <https://www.belarus.by/> (Дата доступа 3.02.2019); 4. Березинский биосферный заповедник Государственное природоохранное учреждение. – [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: <http://www.berezinsky.by/> (Дата доступа 31.01.2019); 5. Суслowa Н. В Березинском заповеднике открылся центр мифологии – [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: <https://planetabelarus.by/> (Дата доступа 04.02.2019).

УДК: 911.2.551+911.375 (477.53)

ДОСВІД АНАЛІЗУ ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ ЛАНДШАФТІВ ПОЛТАВИ

Л. М. Булава

zolotaorda@gmail.com

*кафедра географії та методики її навчання, Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна*

Ю. М. Дмитренко

*студент IV курсу історичного факультету спеціальності «Географія», Полтавський
національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна*

Метою нашого дослідження було виконання історико-географічного аналізу формування міста Полтави (у межах території сучасної міської ради). Мета дослідження реалізовується через ряд завдань:

- 1) проаналізувати історію заселення території;
- 2) провести історико-географічний аналіз сучасних ойконімів території та окремих кутків і мікрорайонів міста;
- 3) застосовуючи історико-діахронологічний підхід, розробити серію карт.

Як відомо, серед комплексу природних умов орогідрографія відіграє значну роль у формуванні населених пунктів та систем розселення. Місто Полтава, згідно історико-археологічних даних виникло з поселень в долині та пригирловій частині правобережної притоки Ворскли – р. Полтава (іноді в джерелах її називають Лтава, Полтавка). Воно виникло й у перші періоди існування формувалося на привододільному плато, досить густо розчленованому балками й долинами невеликих річечок. Річечки Рогізна, Тарапунька і Полтавка, Чорна впадають у р. Ворсклу безпосередньо в межах міста. Їхні долини ділять привододільне плато в межах старої частини міста на ряд «гір» (міжбалкових вододілів): Монастирську, Іванову (Червону), Інститутську і Кобищанську.

Та ж частина води, що стікає на захід і південь потрапляє до Ворскли через малі річки, тимчасові водотоки, а також річки Вільшана та Полузир'я. Формування стоку води відбувається під впливом комплексу природних (опад, випаровування, фільтрація) та антропогенних (характер освоєння території, характер покриття поверхні, скиди стічних вод, втрати з водопровідно-каналізаційної мережі, гідротехнічні споруди) чинників.

Дослідники вважають, що сучасна назва міста «Олтава» походить від гідроніму і означає «болотна річка» [1]. На початку XVIII ст. поселення в районі Полтавської фортеці з населенням близько 4 тис. осіб було розташоване в межах водозбірного басейну річки. Уже у 1900 р. межа міста з населенням до 54 тис. осіб [2], охоплювала територію, що відносилась до водозбірних басейнів 4 малих річок.

Сучасне місто з населенням понад 300 тис. осіб має площу 10,2 тис. га і займає територію водозбірних басейнів 10 річок, струмків та тимчасових водостоків, які відносяться до басейнів річок Ворскли, Вільшаної та Полузир'я (правих приток Ворскли) та Коломаку (лівої притоки Ворскли). Природною межею міста на сході є долина ріки Коломак.

Якщо поселення Лтава (Полтава) формувалося в межах міжбалкових плато, то невеликі поселення (села, хутори), які зараз входять до меж міста, формувалися по схилах балок. Прикладом є схема заселення Павленківської балки і її відвершків (рис. 1) [за 5, збільшено й деталізовано авторами]. Цей район в кінці XIX – на початку XX століття увійшов до меж Полтави.

За понад тисячоліття освоєння, природні ландшафти були значною мірою трансформовані в антропогенні ландшафти. Із загальної площі міста близько 40% займають селитебні території (мікрорайони, квартали, промислова забудова), зелені насадження всіх типів і колективні сади – 25% (в т. ч. в межах селитебної зони біля 3%), водойми близько 1,5%. Для Полтави характерне поєднання *малоповерхового та багатоповерхового типу* міських ландшафтів. У 1944 році Дніпробуд розробив схему планування міста і проект

першочергових відбудовних робіт. Протягом 1944-1958 рр. відбудовувалась стара частина міста; з'явилися нові площі, ансамбль привокзальної площі станції Полтава-Південна, Театральна, Зигіна. Мікрорайони, такі як, Алмазний, Браїлки, Половки, Огнівка, Левада, Сади-I, Сади-II є «спальними» районами, тобто такими, де переважає багатоповерховий тип міського ландшафту, зокрема 5-ти, 9-ти, 14-ти поверхові будинки. **Багатоповерховий тип** міського ландшафту в Полтаві формується на вирівняних або слабо хвилястих поверхнях вододілів.

Міський ландшафт ускладнюють ділянки з малоповерховою забудовою. Розширення міста Полтави проходить завдяки включенню в його межі населених пунктів прилеглих територій – Гожули, Розсошенці, Рибці, Кротенки, Щербані, Терешки, Супрунівка, Пушкарівка.

Малоповерховий тип міського ландшафту Полтави – сукупність невеликих за площею ландшафтно-технічних комплексів представлених одно- і двоповерховими будовами та вулицями. Крім прилеглих населених пунктів до малоповерхового типу міських ландшафтів належить центральна (історична) частина міста. Тут багато- і малоповерховий типи міських ландшафтів переплітаються і утворюють щільну структуру.

У Полтаві представлений і **промислово-селитебний тип** міського антропогенного ландшафту. Промислові об'єкти в Полтаві приурочені до вирівняних або слабо хвилястих поверхонь терас та вододілів. Характерними ознаками промислово-селитебного типу міського ландшафту є висока ступінь насичення техногенними об'єктами та специфічні мікрокліматичні умови. До промислово-селитебного типу міських ландшафтів міста Полтави належать або належали такі промислові об'єкти: Полтавський автоагрегатний завод, Полтавський турбомеханічний завод, Полтавський завод газорозрядних ламп, Полтавський «Електромотор», Полтавський завод штучних алмазів і алмазного інструменту, Полтавський завод «Хіммаш», Полтавський меблевий комбінат, Полтавський комбінат будматеріалів, Полтавський фарфоровий завод, Полтавська бавовняно-прядильна фабрика, Полтавська швейно-трикотажна фабрика, Полтавський м'ясокомбінат, Полтавська кондитерська фабрика «Домінік», Полтавський комбінат хлібопродуктів, Полтавський лікеро-горілчаний комбінат, Полтавський пивзавод.

До структури міського типу ландшафтів входить **водно-рекреаційний тип**. Він переважно розташований на берегах річки Ворскла. Прибережна смуга вздовж річки інтенсивно використовується жителями для рекреації. У процесі рекреаційного використання ландшафтні комплекси зазнають тут докорінних змін: створено штучні пляжі, береги річки засмічуються. Займаючи найнижчі ділянки території міста, водно-рекреаційний тип концентрує в собі значну частину ставків, що часто є сильно забрудненими.

Значне місце у структурі міського ландшафту Полтави посідає **садово-парковий тип**. Сади і парки відіграють помітну роль у ландшафтній структурі. Вони приурочені до крупних схилів і заплав долин річок, балок, зустрічаються на вододілах. У Полтаві нараховується 11 парків загальною площею 223 га., 15 скверів, 7 бульварів, ботанічний сад при Полтавському національному

педагогічному університеті. Понад 8 тис га. земельних насаджень у міській забудові. Навколо Полтави – зелене кільце площею 40 тис. га. Важливим елементом ландшафту міста є Полтавський міський парк – Дендропарк – пам’ятка садово–паркового мистецтва, розташований у північно–східній частині міста, поблизу Яківців. Займає площу близько 14 га., зберігає ділянки степової рослинності, каскад ставків [10, с.736]. Таким чином, сучасний ландшафт міста Полтави представлений 5 основними типами.

За даними археологічних знахідок на території міста, люди існували тут ще 15 тис. років тому. Зокрема, виявлені сліди стоянки пізнього палеоліту. Рештки неолітичного поселення (датується 8 тис. до н. е.) та поселення періоду бронзи (II тис. до н. е.) були знайдені в урочищі Білій Горі, поблизу міста. У 1946 році під час розкопок на території нинішньої Соборної площі виявлено також господарські ями скіфського часу (це приблизно 7-6 ст. до н. е.) та рештки жителів, які належали племені сіверян, і пам’ятки культури періоду Київської Русі XI-XIII ст. н. е. [8].

У першій половині XVII століття на Ворсклі, в околиці Полтави, закладаються підприємства для виробництва поташу і селітри, підпорядковані королівським комісарам. У деяких документах того часу, Полтаву називають «селітряною державою» [11, с. 69]. Багато жителів міста займалися землеробством і скотарством, а значні площі міської землі були зайняті під пасовищами, вигонами, левадами.

З 1648 року місто стало адміністративним центром Полтавського полку. У середині XVII століття Полтава отримала магдебурзьке право.

В історії Полтави досліджуваного періоду можна виділити декілька *періодів* його просторового зростання та зміни структури поселенської мережі [7, с. 68, із уточненнями й доповненнями авторів]:

1. *1630-ті – початок 1640-х рр.* – виникнення Полтавської фортеці, її заселення, поява перших передмість;

Полтавська фортеця була збудована у 1630-х роках мала трикутніко-подібну форму мала площу близько 2 га. На цей час територія міста включала в себе не лише власне фортецю, але й передмістя, що виникли одночасно з нею, зокрема Поділ. Площа тодішніх передмість невідома, оскільки дослідникам бракує інформації (в. т. ч. і топографічної) для її визначення.

2. *Друга половина 1640-х – 1650-ті рр.* – розширення фортечної території за межі її історичного ядра – Іванової (Червоної) гори, забудова передмість Поділ, Кобищани, Мазурівка.

3. *Друга половина XVII – перша чверть XVIII ст.* – подальше розширення міської території на Монастирську гору, забудова схилів балок та знижених ділянок між «горами» [6, 7].

4. *Середина – друга половина XVIII ст.* – поява нового південно-західного передмістя, злиття передміських сіл та хуторів з міською територією. Місто збільшило свою площу удвічі, і на кінець століття вже займало площу близько 500 га [4].

5. *Кінець XVIII – середина XIX ст.* – стрімке зростання міської території за рахунок північно-західних ділянок, прилеглих до фортеці; перепланування

міста й забудова навколо нового центру, що виник на доти неосвоєній території.

Внаслідок стрімких змін що відбулися з містом (перепланування, будівництво нового центру) станом на 1803 р. місто займало вже 1097,15 га, не враховуючи тодішніх передмість та вільних від забудови вигонів [9].

6. *Середина XIX ст. – початок XX ст.* Середина XIX століття принесла багато змін для Полтави. Зокрема це стосується реалізації проекту 1803-1835 років з перебудови міста. Місто змінило свій вигляд досить кардинально, а проект реконструкції був визнаний вдалим.

Значні зміни в розвитку міста відбулися після скасування кріпосного права. Кількість жителів зросла з 29502 чоловік (1863 р.) до 53703 (1897 р.). Станом на 1913 рік налічувалося 64 200 осіб.

7. *1920-1950-ті роки.* За переписом 1926 р. у місті налічувалось 89,3 тис. жителів. У той час поблизу Полтави були передмістя: Антонівка, Береківка, Герівка, Дублянщина, с-ще Зіньківське, с-ще за Зіньківським переїздом, Ілляшівка (Ельяшевичі), Кар'єр, Климівка, Кривохатки, Кулики, Лісок, с-ще Майське, Міняйлівка, Новобудівля (Новобудова), Новоселівка, Острівок волосний (Острівок), Очеретянка, Рудка (Мала Рудка), Шведська Могила, Шпортівка, Юрово-Некрасівка, які у 1929 р. включено до складу міста [10, с. 690-702]. У період 1929-1933 років у місті розгорнулося значне будівництво промислових підприємств та модернізація вже існуючих. З 1935 р. розпочалася реконструкція міста і до 1941 р. в ньому було збудовано 25 багатоповерхових будинків, розширено водопровід, споруджено електростанцію і каналізацію, на вулицях з'явилися автобуси. У 1939 р. налічувалось 128,4 тис. жителів.

Військові дії Другої світової війни призвели до дуже значних руйнувань промислово-селитебного типу ландшафтів. Райони багатоповерхової забудови були спалені при відступі німецьких військ, а промислові підприємства – підірвані. Від закінчення війни до другої половини 1950-х років велася їхня відбудова. У 1959 році в Полтаві мешкало 143 тис. осіб.

8. *1960-ті – 2010-ті роки.* Із самого кінця 1950-х років у Полтаві розпочалося масове промислове і житлове будівництво, зумовлене забороною створення нових промислових підприємств у містах-мільйонерах Києві й Харкові (між якими розташовувалася Полтава). У 1960-х роках, переважно, зводилися мікрорайони цегляних 5-поверхівок – «хрущовок» на місці малоповерхової забудови.

1970-ті – 1980-ті роки ознаменували пік житлового будівництва. В кінці 1970-х рр. завершили будівництво північно-західного масиву «Алмазний». У 1973 р. розпочалося будівництво житлових масивів «Половки» і «Браїлки» (тепер тут мешкає до 100 тис. осіб). Будуються мікрорайони Левада, Сади-1 та Сади-2. Значні темпи розвитку міста підтверджують і дані щодо чисельності населення: у 1970 році – 220 тис. осіб, у 1979 році – 279 тис. осіб, а у 1989 році майже 315 тисяч осіб.

На початку XXI століття (у 2001 році) спостерігався історичний максимум чисельності населення Полтави: майже 318 тис. осіб.

На сучасному етапі свого розвитку місто займає площу 107,18 км² і поділяється на 3 міські райони: Подільський, Шевченківський, Київський. Селища Розсошенці, Щербані, Терешки, Копили і Супрунівка офіційно (згідно з адміністративно-територіальним поділом) розташовані за межами міста, але фактично є частиною полтавської агломерації. В місті та приміській зоні ведеться житлове будівництво.

Авторами укладені дві картосхеми зміни меж міста Полтави:
Рис. 2. Зміна меж і площі міста Полтави в 1909 – 2017 роках.

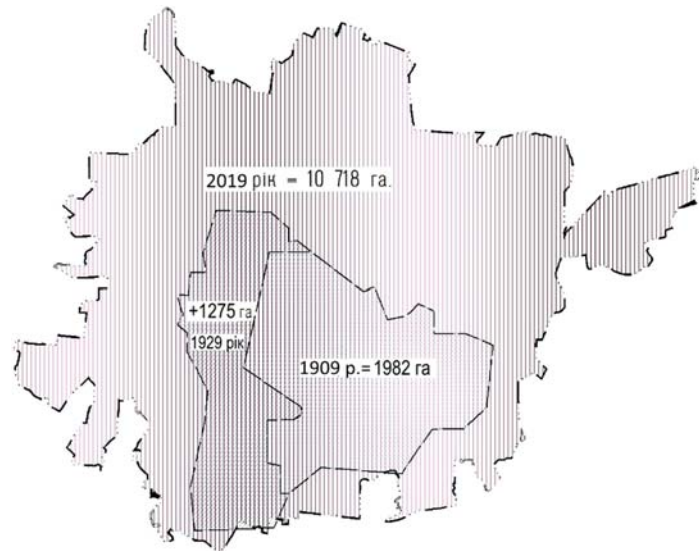

Рис. 2. Зміна меж і площі міста Полтави в 1909 – 2019 роках

Рис. 3. Зміна меж міста Полтави з 1650-х рр. по 2019 рік.

Питаннями удосконалення планування, проектування і догляду за ландшафтами займається комунальна організація «Інститут розвитку міста» Полтавської міської ради, створена в 2015 році. Інститутом «ДІПРОМІСТО» укладений Генеральний план міста Полтави [3] та інші документи.

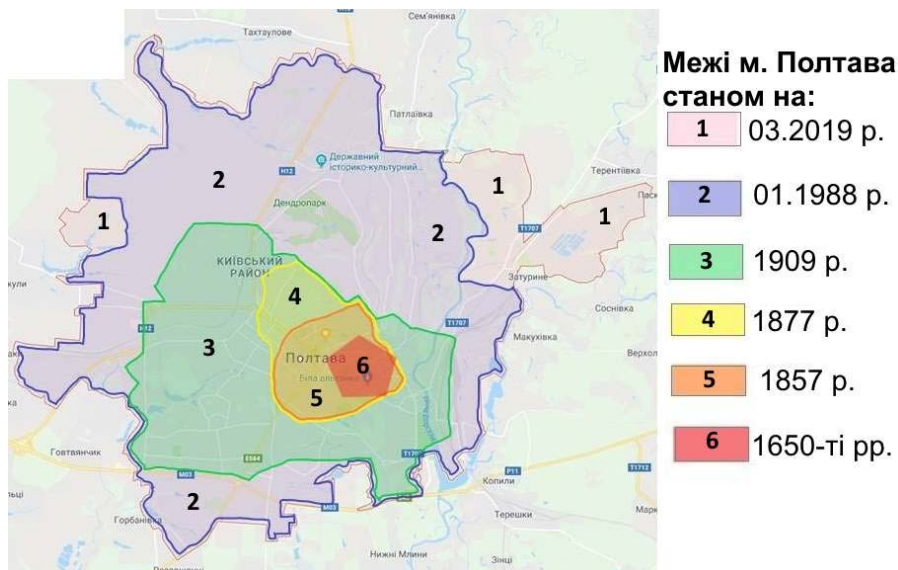

Рис. 3. Зміна меж міста Полтави з 1650-х рр. по 2019 рік.

Список використаних джерел: 1. Булава Л. М. *Природа та населення Полтавської області. Навчальний посібник для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів.* Полтава: Полтавський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників ім. М. В. Остроградського, 2017. 42 с.; 2. Булава Л. М. *Фізична географія Полтавської області. Навчальний посібник для студентів.* – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2012. 118 с.; 3. *Генеральний план міста Полтави.* Режим доступу: <http://www.rada-poltava.gov.ua/city/plan/>; 4. Гладыш К. В. *Архитектура и памятники Полтавщины: путеводитель.* Харьков: Прапор, 1982. 104 с.; 5. *Карта Шуберта. Лист 24-13. Полтава 1869 г.* Режим доступу: <http://www.etomesto.ru/shubert-map/24-13/>; 6. Коваленко О. *Історична подорож в Полтаву XVIII століття. Наша фортеця.* Полтава: ТОВ "АСМІ", 2009. С. 224-253.; 7. Коваленко О.: *Просторовий та демографічний розвиток міста Полтави XVII – початку XIX ст.* Краєзнавство. 2009. №3. – С. 62-73.; 8. Ляпушкін І. І. *Дніпровське лісостепове Лівобережжя в епоху заліза, МІА, 1961. С. 126-127.*; 9. Павловский И. Ф. *Описание городов Полтавской губернии и их окрестностей 1810 г. Труды ПУАК.* Полтава: Типография Г. И. Маркевича, 1917. Вып. 15.; 10. *Полтавщина: енциклопедичний довідник.* За ред. Кудрицького Л. В. К.: Українська енциклопедія, 1992. 1022 с.; 11. Супруненко О. Б., Пуголовок Ю. О. *Дослідження літописної Лтави: Іванова гора. Частина 1.* Київ: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2015. – 180 с.

УДК 911.9:502

ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОВІДНОГО УРОЧИЩА «ЯРИ-ЗАГАТКИ»

В. В. Мовчан

v.movchan@meta.ua

*Ручківський ЗЗСО I-II ступенів Петрівсько-Роменської сільської ради
Гадяцької району Полтавської області, Україна*

Д. Р. Ночовна

diananochovna@mail.ru

*Березоволуцький ЗЗСО I-III ступенів Петрівсько-Роменської сільської ради
Гадяцької району Полтавської області, Україна*

Актуальність дослідження. Загальна площа природно-заповідного фонду Гадяцького району складає майже 9% від усієї площі району. Такий відсоток став можливим завдяки створенню регіонального ландшафтного парку «Гадяцький», який об'єднав майже 75% всього заповідного фонду району [4]. Ці об'єкти досить детально досліджені та вивчені як місцевими краєзнавцями так і провідними науковцями України [2, 6]. Проте, певна частина заповідних територій, зокрема урочища долинно-річкової системи Хоролу, випали з поля зору науковців. Одним із таких об'єктів є заповідне урочище Яри-Загатки. Саме в цьому і полягає актуальність дослідження. А зважаючи на те, що іноді висловлюються думки про недоцільність перебування даної території в ранзі заповідного урочища, актуальність набуває незаперечного значення.